

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, yayına hazırlayan Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı yayınları Tarih dizisi 1, İstanbul 1980, XV + 270 s., 17 fot., 3 harita.

XVIII. asırdan itibaren tarih te'liflerimizin mühim bir kısmı, «vekâyi-nüvîs» veya «vak'a-nüvîs» adı verilen Devlet tarihçilerince hazırlanmıştır. Tanzîmat'dan sonraki Devlet ricâli arasında ehemmiyetli bir yer işgal eden Cevdet Paşa (1822-1895), muhtelif ilimlere vukûfu yanında, husûsıyla tarihçi olarak da büyük şöret kazanmıştır. Vak'anüvisliği (1855-1866) devresine âid hâdiseleri tesbit için tuttuğu notlara, öncesi ve sonrasına dâir açıklamaları ekleyerek, 1839-1872 vekâyiinin tarihi olarak vücûda getirdiği *Tezâkir*'i, 1871-1881 arasında peyderpey temize çekip, yazacağı tarih'e malzeme olarak kullanması için halefi Lütfi Efendi'ye göndermiştir. Eserin 39 *tezkiye* tutan bu kısmı ile, Paşa'nın biyografisine dâir notlarını ihtivâ eden 40. *Tezkire*'si, merhum hocam Ord. Prof. M. Cavid Baysun tarafından neşr olunmuştu (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, I-IV, T.T.K. yayınları, Ankara 1953-1967). Tarihcinin, II. Abdülhamîd'in şifâhî emrine uyarak muhtemelen 1892 başlarında yazdığı, 1839-1876 vak'alarını ihtivâ eden ve pâdişâha takdîmi dolayısıyla *Mârûzât* adını verdiği eseri ise, Ahmed Refik (Altınay) Bey tarafından *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*'nın 1924-1926 senelerine âid sayılarında tefrika edilmişti. Ancak bu baskıda, eserin en mühim kısmını teşkil eden V. cüzdan yer almadığı gibi, bâzı atlamalar ve yanlışlıklara da rastlanmaktadır. Daha tam ve derli-toplu bir baskıya duyulan ihtiyac, Dr. Yusuf Halaçoğlu'nu *Mârûzât*'ın yeni bir neşrini hazırlamağa sevk etmiştir.

Mârûzât, biribirinden müstakil olmayan 5 cüzdan hâlinde yazılmış olup, Tanzîmât'dan sultan Abdülmecîd'in saltanatı sonlarına kadar vekâyî ihtivâ ettiği anlaşılan I. cüzdanı bulunamamıştır. III-IV. cüzdanların Saray'a sunulan nüshaları Türk Tarih Kurumu'nda, IV-V. cüzdanların müellif müsveddeleri ise eski İstanbul Belediye Kütübhânesi'ndeki (şimdiki Atatürk Kitaplığı) «Cevdet Paşa Evrâkı» arasındadır.

Mârûzât'ın II. cüzdanı, I. cüzdanı tamamlayan ve sultan Mecid devri ricâlinın tavırları, Avrupa'ya açılışın isrâfı, borçlanmayı ve dolayısıyla hâricî müdâhalelere yol açması bahisleriyle başlamakta; müteâkıben sultan Abdülaziz devri vekâyiine geçilerek; devâm eden mâlî buhran, Pâdişâhın donanmaya aşırı alâkası, milliyetçilik prensiplerinin İmparatorluğa nüfûzu ve bilhassa Karadağ'da ihtilâl zuhûru dolayısıyla müellifin İşkodra'ya me'muriyetine dâir izâhları ihtivâ etmektedir. Sultan Azîz'in Mısır seyâhati bahsiyle başlayan III. cüzdanda, daha çok müverrihin Bosna ve Hersek teftişiyle Kozan'ı ıslâha me'muriyetine dâir tafsîlât verilmiştir. IV. cüzdan, Kozan ve Gâvur-dağı ıslâhâtının ikmâlîne hasır olunmuştur. Cevdet Paşa, Abdülazîz'in hal'ini hazırlayan âmillerle II. Abdülhamîd'in tahta geçmesine yol açan vekâyîi tasvîr ettiği V. cüzdanla Pâdişâhın asıl isteğini yerine getirdiği kanâatindedir¹. Gerçekten bu sonuncu cüzdanda, tarihçi, vükelânın gaflet, irtikâb ve hattâ ihânetini pek ağır bir dille tenkîd etmiş, haksız ve uygunsuz davranışlara karşı çıktığı için birkaç def'a vâililik verilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldığını, yerinde ikâzları dinlenmediği için Devletin bâzı kayıplara uğradığını, sultan Azîz'i tahttan indirme hazırlıklarının ise kendisinden bilhassa gizlendiğini belirtir.

V. cüzdanın sultan Hamîd'in cülûsuna kadar uzatılması istisnâ edilirse *Mârûzât*'ın *Tezâkir*'e muhtevâ itibâriyle müvâzîliği görülürse de, yazılış maksadının değişik olmasından gelen ehemmiyetli farklar da gözden kaçmamaktadır. Gerçekten birinde bulunan bâzı tafsîlât ve izâhâtın diğesinde bulunmadığı, âdetâ birinin öbürünü tamamladığı dikkati çek-

1 Cevdet Paşa, *Mârûzât*'ın V. cüzdanını huzûra takdîm için Mâbeyn kâtibliğine 17 ramazan 1309 tarihiyle yazdığı tezkire müsveddesinde şöyle demektedir: «*Devr-i dîl-ârâ-yı Mecidî'den cülûs-ı Humâyûna kadar umûr-ı mühimmenin tahrîr (ve) südde-i Seniyyeye arzı hakkında şifâhen şeref-yâb-ı telakkî olduğum emr ü fermân-ı hakâyik-nişân-ı hazret-i Zullullâhî müceb-i âlîsi üzre tahrîr ü takdîm etmekte olduğum Ma'rûzât-ı ubeydânemin hâtimesi olan Beşinci Cüzdan dahi bu kerre atebe-i ulyâ-yı Mülûkâneye arz u takdîm kıldı. Eğer mehâbet-i meclis-i âlî mâni' olmayup da hükm ü irâde-i Seniyyeyi lâyıkıyla anlamış isem bu Beşinci Cüzdan ile ifây-ı vazife etmiş oldum zann ederim. Zîrâ, matlûb-ı âlî olan umûrun ehemm ü elzem olanları bu cüzdanda mündericdir. Bu cüzdanın münderecâtı hayli vakîtden berü teselsül edüp gelen esbâb u mebâdinin neticeleri olmağla, esbâb-ı mücibelerinin bilinmesi evvelki cüzdanların mütâlaasına tevakkuf eder. Ve bir de Ma'rûzât-ı çâkerânem hadd-i zâtında nâkıs olmağla berâber müstahzarât-ı zihniyyeden ibâret olup ekseri kuyûd-ı resmiyyeye müstenid olmadığınan zuhûru zarûriyyü's-sudûr olan hatâ vü kusûr-ı kemterânem hakkında afv ü safh-ı Zullullâhî ile muâmele buyurulması şâmilü'l-âfâk olan merâhim-i celîle-i hazret-i Hilâfet-penâhiden müsted'â vü müsterham olduğu mesâk-ı darâat u ibtihâl ile ma'rûzdur» (Başbakanlık Arşivi, Yıldız tasnifi, nr. 18 - 553/546 -93 -38).*

mektedir. *Tezâkir*'in dökümanter vâfına mukabil, *Mârûzât*, Pâdişâhı sıkımadan², bir ölçüde onun mizâcına hoş gelecek tâbir ve fıkralarla örölmüş, devri için oldukça sâde ve özlü bir dille yazılmış bir hâtıra kitâbı gibi gözükmeğdir. Devrinin büyük devlet adamlarının yakınında ve çeşitli Devlet hizmetlerinde bulunmanın verdiği imkânlarla ilâveten, nüfûz-ı nazarı veecessüsü ile de pek çok esrâra vukuf peydâ eden tarihçi³, bu bilgileri ve hattâ mevsûkiyyetini tahkik edemediği dedi-kodu mâhiyyetindeki rivâyetleri dahi *Mârûzât*'ına derc etmiştir.

Meslekdaşım Yusuf Halaçoğlu, daha me'zûniyet tezini hazırlarken *Mârûzât*'la ilgilenmiş⁴, daha sonra, T.T.K. ve Belediye Ktb. deki yazmaların fotokopilerini temine çalışıp, yeni harflerimizin imkânları çerçevesinde metni, mümkün-mertebe aslına uygun sûretle tesbît etmiş; araştıracının eseri rahatlıkla kullanabilmesini te'min için de, metinde geçen âyet, hadîs, kelâm-ı kibâr v.s. nin meâllerini; mevzû ile alâkalı olarak Başbakanlık Arşivi ve Belediye Ktb. deki «Cevdet Paşa'nın Evrâkı»nın yerlerini notlarda göstermiştir⁵. Ayrıca, kitâbın başına, *Mârûzât*'ın mâhiyyet ve kıymetine, neşirde tâkîb edilen usûle dâir özlü bir önsöz, sonuna da tahlîli bir indeks koymuş; eserin yazma nüshalarından seçilmiş sayfa-larla *Mârûzât*'ın I, II ve IV. cüzdanlarını arz tezkireleri, Fırka-i Islâhiyye'nin tâkîb ettiği yolu gösterir haritanın fotoğraflarını eklemiştir. Bosna ve Adana vilâyetleri ile Fırka-ı Islâhiyyenin yolu haritaları da kitâba ilîştirilmiştir.

2 Şirvânî-zâde'nin zuhûru hakkında dedi-koduyla karışık bilgileri verdikten sonra, «*tasdî'..e bâdi olacak mertebe sözü uzatmış olduğumdan dolayı afv u merhamet-i Seniyyeye ilticâ ederim*» (*Mârûzât*, Halaçoğlu neşri, s. 48) diyor.

3 Meselâ, sultan Abdülmecid'in karı ve kızlarından çektikleriyle vellaahd Abdülazîz'den kuşkuları hakkındaki rivâyet ve dedi-koduları nakl ettikten sonra, «*o zemân bu misillü esrârı ekser-i vükelâ bilmezdi. Fakat kulları hâl ü mevki'im icâbınca bu misillü ledünniyyâtm ba'zılarını hîn-i vukû'unda ve ba'zılarını bir müddet sonra öğrenir idim. Ketm-i esrâr ile ma'rûf u mücerreb olduğumdan kimse kullarına keşf-i râz etmekden sakınmazdı. Ve vak'a-nüvis cerîdeleri otuz-kırk sene geçmedikçe meydana çıkmak âdet olmadı cihetle cerîde-i vukû'âta geçmekden dahi ekser-i nâs ihtirâz eylemez idi*» (*Mârûzât*, s. 27) mütâlaasında bulunur.

4 Bk. Y. Halaçoğlu, «Fırka-i Islâhiye ve yapmış olduğu iskân», *Tarih Dergisi*, sayı 27, İstanbul 1973, s. 1-20.

5 S. 44, n. 13'de zikr edilen defterin neşrine işâret edelim: M. Cavid Baysun, «Cevdet Paşa'nın İşkodra'ya memuriyetine âid vesikalar», *Tarih Dergisi*, sayı 19 (1964), s. 43-56; sayı 20 (1965), s. 21-38; sayı 21 (1966), s. 39-52; sayı 22 (1968), s. 182-193.

Netice itibâriyle Dr. Yusuf Halaoğlu, kıymetli bir kaynak eseri, ilmî neşrin icâblarına uyarak, araştırcının olduğu kadar mevzû ile alâkalı okuyucunun da kolaylıkla faydalanabileceği şekilde neşr ederek tarih literatürümüze kazandırmıştır. Kendisini gönülden tebrik eder, sür'atli bir tempo ile hazırladığı için gözden kaçan bir-iki küçük zuhûlün ilerdeki bir baskıda düzeltileceğini umarız.

Bekir Kütükoğlu